

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

THE ROLE OF EUROPEAN INSTITUTIONS IN THE IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF TRANSITIONAL JUSTICE

Філатов В.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університет митної справи та фінансів

У статті акцентовано увагу на необхідності окреслення особливостей нормотворчості та правових форм роботи різних європейських інституцій на перехідних етапах розвитку постконфліктних держав. Тому метою дослідження обрано аналіз ролі ЄС у реалізації концепції перехідного правосуддя. Автор припускає, що роль ЄС в рамках перехідного правосуддя полягає у поєднанні двох основних складових: створення системи міжнародно-правових актів та практична реалізація правових форм роботи європейських інституцій в постконфліктних державах. З'ясовано, що участь європейських інституцій в перехідних процесах функціонально розширює стратегії перехідного правосуддя. Доведено, що на регіональному рівні присутній дисбаланс між практичною та нормативною складовими політики ЄС, тобто функціональні можливості європейських інституцій набагато ширші за реальні дії в рамках стратегій перехідного правосуддя. Автор звертає увагу на занадто високий рівень політизованості перехідних процесів, і вважає це недоліком, оскільки це заважає пошуку історичної правди та реалізації інших напрямків перехідного правосуддя. Встановлено, що гіперполітизація перехідних процесів відбувається внаслідок невизначеності на нормативному рівні ЄС чітких меж участі європейських інституцій у стратегіях перехідного правосуддя. Аргументовано, що право ЄС дозволяє ефективно вирішувати завдання перехідного правосуддя, адже має верховенство над національним завданням постконфліктних (поставторитарних) держав. Обґрунтовано, що ефективність міжнародно-правових актів ЄС підвищується за рахунок незалежності суб'єктів нормотворчості, які на наднаціональному рівні забезпечують формування системи загальнообов'язаних цінностей та створюють умови для виконання державами власних міжнародних зобов'язань.

Ключові слова: верховенство права, європейські інституції, євроінтеграція, збройний конфлікт, миробудування, перехідне правосуддя, правові форми роботи, постконфліктна держава.

The article focuses on the need to outline the specifics of rule-making and legal forms of work of various European institutions at the transitional stages of development of post-conflict states. Therefore, the purpose of the study was to analyze the role of the EU in implementing the concept of transitional justice. The author assumes that the role of the EU in the framework of transitional justice consists in the combination of two main components: the creation of a system of international legal acts and the practical implementation of legal forms of work of European institutions in post-conflict states. It was found that the participation of European institutions in transitional processes functionally expands transitional justice strategies. It has been proven that at the regional level there is an imbalance between the practical and normative components of the EU policy, that is, the functional capabilities of European institutions are much wider than the actual actions within the framework of transitional justice strategies. The author draws attention to the too high level of politicization of transitional processes, and considers it a drawback, as it hinders the search for historical truth and the implementation of other areas of transitional justice. It has been established that the hyperpoliticization of transitional processes occurs as a result of the uncertainty at the EU regulatory level of the clear limits of the participation of European institutions in the strategies of transitional justice. It is argued that the EU law allows to effectively solve the task of transitional justice, because it has supremacy over the national task of post-conflict (post-authoritarian) states. It is well-founded that the effectiveness of international legal acts of the EU increases due to the independence of law-making subjects, which at the supranational level ensure the formation of a system of universally recognized values and create conditions for states to fulfill their own international obligations.

Key words: rule of law, European institutions, European integration, armed conflict, peacebuilding, transitional justice, legal forms of work, post-conflict state.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку теорії перехідного правосуддя існує необхідність окреслення особливостей нормотворчості та правових форм роботи різних європейських інституцій на перехідних етапах розвитку постконфліктних держав. В умовах збройного конфлікту та євроінтеграції України існує потреба в аналізі потенціалу ЄС, який наша держава може використати для постконфліктного розвитку. На даний час це питання не достатньо опрацьовано вченими-правниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання реалізації правових форм роботи ЄС в різні часи вивчали: І. В. Богінська, Ісаак Байор, Лаура Девіс, Тімо Квінт, Джеймс Рон, Роланд Паріс, М. А. Міхейченко та інші вчені. Однак спеціальних досліджень участі ЄС у реалізації концепції перехідного правосуддя досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз ролі європейських інституцій в реалізації концепції перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

У своїй науковій праці І. В. Богінська зазначає, що ціннісний підхід складає особливість посередницької сили Євросоюзу. Він ґрунтується на просуванні прав людини, демократії, верховенства права, гендерному балансі та інтеграції молоді, чутливості до конфліктів і створює вхідні точки для учасників ЄС у мирних процесах, особливо зі сторонами конфлікту, які поділяють ці цінності [1, с. 26]. Вбачається, що науковець у якості концептуальної основи політики ЄС у сфері миробудування розглядає посередництво та діалог, як дві самостійні форми діяльності. Достатньо принципово, що роль ЄС у врегулюванні конфліктів позиціонується як невід'ємна складова політики співтовариства.

Основою реалізації правових форм роботи ЄС є соціальне партнерство, яке, на думку М. А. Міхейченко, вимагає диверсифікації рівнів діалогу та залучення якомога більшої кількості акторів, тобто учасників діалогу. Також науковець зазначає, що досягнення сталого розвитку можливе лише при поєднанні соціальних та економічних аспектів [2, с. 117]. Варто погодитися з такою тезою, адже у постконфліктних державах відбуваються докорінні зміни, які передбачають інституційні реформи та розбудову громадянського суспільства.

У таких умовах достатньо важливе значення мають наступні принципи, які покладені в основу інституційної

системи ЄС та визначають процес нормотворчості: пріоритетність правових приписів і норм; цілісність та єдність інституційного механізму ЄС; принцип вертикального та горизонтального поділу компетенції ЄС; принцип встановлення і підтримки балансу владних повноважень та інтересів між різними інститутами; пропорційність та субсидіарність надання повноважень; принцип ефективності; принцип відповідності керуючих впливів реальним потребам і запитам керованих об'єктів [3, с. 8]. На нашу думку, означені принципи одночасно є основою створення нормативно-правових актів ЄС у сфері перехідного правосуддя та відповідної політики щодо миробудування. Слід припустити, що роль ЄС в рамках перехідного правосуддя полягає у поєднанні двох основних складових: створення системи міжнародно-правових актів та практична реалізація правових форм роботи європейських інституцій в постконфліктних державах.

Щодо першої складової Х. С. Якименко зазначає, що право ЄС характеризується прямою дією і верховенством щодо національного, включаючи конституційне. Право ЄС відрізняється як від національних правових систем держав-членів, так і міжнародної правової системи. Воно створюється інститутами інтеграційного об'єднання, які не підконтрольні національним урядам і здатні приймати з певного кола питань, що повністю або частково (конкуруюча компетенція) вилучені з відання держав-членів, обов'язкові для останніх рішення, ігноруючи при цьому негативне ставлення до цих рішень з боку однієї або декількох держав [4, с. 195].

У своїх наукових працях зарубіжні вчені більш комплексніше розглядають роль європейських інституцій у перехідних процесах. В основному домінує підхід, в рамках якого роль ЄС в перехідних процесах розглядається через призму верховенства права. Так, Деніца Топчійська наголошує, що верховенство права має різні прояви в національних правових системах через специфічні політичні, культурні та правові традиції. Однак у сучасному суспільстві концепція верховенства права повинна відповідати двом основним викликам. По-перше, тенденція до посилення значення міжнародного та транснаціонального права в процес глобалізації. По-друге, необхідно розробити визначення для верховенства права, яке є практичним і вимірюється за допомогою конкретних показників. Саме за допомогою європейських інституцій можна забезпечити належний рівень реалізації концепції верховенства права в постконфліктних державах [5, с. 11].

Лаура Девіс на підставі проведеного аналізу стверджує, що посередництво, як форма роботи та перехідне правосуддя перетинаються, оскільки ЄС відіграє визначну роль у постконфліктній відбудові держав шляхом підтримки ініціатив у сфері правосуддя перехідного періоду. Переважно мова йде про медіацію та співробітництво у судовій сфері та кримінальному переслідуванню винних осіб [6, с. 95]. На наш погляд ця теза значно розширює роль ЄС у перехідних процесах за рахунок констатації участі європейських інституцій у судових процесах та кримінальному переслідуванні. Звісно, це розширює сферу нормотворчості на рівні ЄС, створюючи додаткові механізми реалізації стратегій перехідного правосуддя.

Досліджуючи регіональний рівень реалізації механізмів перехідного правосуддя Ісаак Байор доходить висновку, що роль ЄС у перехідних процесах переважно пов'язана з реформуванням сектору безпеки тих держав, які опинилися на постконфліктному етапі розвитку. Науковець у своїй дисертації наголошує на тому, що постконфліктні контексти та звичайне правосуддя відрізняються, що вимагає залучення сторонніх суб'єктів для реформування цього сектору суспільних відносин. Ключова мета полягає в тому, щоб звичайне правосуддя стало способом визнання автономії та креативності місцевих акторів, що дасть їм змогу пояснити різноманітний життєвий досвід

[7, с. 223]. В цілому слід погодитися з такими висновками, однак варто зауважити, що науковець припускається типової помилки – звужує модель перехідного правосуддя до реформування системи судочинства. За таких умов є ризики ідеологізації кримінального переслідування та судових процесів, тобто надання їм виняткової ролі на перехідному етапі розвитку держави.

Аналізуючи роль ЄС у перехідному правосудді Кеті А. Кросслі-Фролік відзначає декілька ключових аспектів: 1) останнім часом ми спостерігаємо розширення міжнародної ролі ЄС, яка ґрунтується на поєднанні етичних і нормативних проблем у формуванні іноземних політики, зокрема у сферах прав людини та безпеки осіб; 2) сприяння ЄС правосуддю перехідного періоду орієнтоване на людину, яка повинна перебувати у безпеці, навіть в умовах конфліктів; 3) сьогодні існує необхідність закріплення в політиці ЄС основних категорій перехідного правосуддя. Щодо останнього аспекту науковець зазначає, що дослідники правосуддя перехідного періоду повинні роз'яснити представникам європейських інституцій номенклатуру перехідного правосуддя; визначити зусилля, які ретроспективно кваліфікуються як напрямки перехідного періоду; пояснити, як діє правосуддя перехідного періоду в різноманітних національних контекстах [8, с. 8–13]. Вбачається, що на рівні інституцій ЄС є проблема візуалізації категорій перехідного правосуддя, яка напевно пов'язана з нерозумінням цілісності самої моделі та її ключових цілей. Слід припустити, що ця проблема неодмінно позначається і на міжнародно-правових актах ЄС у сфері перехідного правосуддя.

Картину щодо ролі ЄС у перехідному правосудді доповнює Стівен Блокманс, який стверджує, що розбудова миру – це гнучка концепція, якої зараз немає офіційно узгодженого міжнародного визначення. Для ЄС розбудова миру вимагає об'єднання різноманітних інструментів зовнішньої політики, які включають аспекти безпеки, посередництва та дипломатії. Попередження конфліктів передбачає раннє надання сталої допомоги країнам, які перебувають у стресовому стані [9, с. 180]. Вважаємо, що окреслена вище проблема вирішується за рахунок активізації нормотворчості на регіональному рівні, тобто рівні окремих інституцій ЄС.

Щодо участі ЄС у перехідному правосудді Любов Ватаманюк зазначає, що з одного боку мова йде про залучення до заходів перехідного правосуддя незаангажованих експертів та професіоналів із позитивним досвідом у цій сфері, яке сприяє розвитку механізмів останнього. З іншого, враховуючи все ж таки зовнішній характер європейських інституцій, залишається небезпека реалізації заходів без врахування локальних умов та належної взаємодії із місцевими акторами, що може призвести до негативних наслідків на шляху до примирення [10, с. 161].

Тімо Квінт зазначає, що на сьогодні роль ЄС у перехідних процесах дещо статична та не має необхідної цілісності. Науковець наголошує на необхідності розвитку наступних механізмів: розгляд військових злочинців у національних судах, створення регіональної комісії правди, реформи освіти та інклюзивну меморіалізацію. Стосовно нормативної політики Тімо Квінт зазначає, що вона повинна стати більш цілеспрямованою та комплексною, і охоплювати усі питання розвитку постконфліктної держави, у тому числі етнопонаціональні аспекти [11, с. 51]. Вбачається, що серед зарубіжних вчених є скептики, які вважають, що на сучасному етапі ЄС не приділяє достатніх зусиль у напрямку реалізації механізмів перехідного правосуддя.

До числа таких скептиків варто віднести і Тіану Речевич яка зазначає, що підхід ЄС до вирішення проблем постконфліктних держав є гіперполітизований, внаслідок чого реальна участь ЄС у перехідних процесах набагато вужча аніж це передбачено міжнародно-

правовими актами. Науковець зазначає, що ЄС має інтегрувати постконфліктні території в Європі та включати їх до свого складу, надаючи членство. Це корелюється з метою створення самого ЄС – запобігання повторенню війн на європейській території [12, с. 33–36].

Слід звернути увагу на групи зарубіжних вчених (Оскар Н. Т. Томс, Джеймс Рон, Роланд Паріс), які зазначають, що для ефективності досліджуваної нами моделі необхідно відокремити політику перехідного правосуддя від інших політичних процесів, які мають схильність до впливу на постконфліктні держави. Однак, варто врахувати, що розбудова миру в рамках перехідного правосуддя часто перетинається з іншими державотворчими процесами, які сконцентровані у цьому ж напрямку [13, с. 24]. Тобто, науковець окреслює певне протиріччя: стратегія перехідного правосуддя повинна бути деполітизованою, однак при цьому вона не може бути ізольованою від політичних процесів в постконфліктних державах.

Досліджуючи роль міжнародного права та національні процеси в постконфліктних державах Ральф Хемслі зазначає, що правосуддя перехідного періоду є міждисциплінарним за своєю природою. Однак, незважаючи на весь міжнародний досвід важливо пам'ятати, що концепція суспільного переходу повинна бути створена на національному рівні, оскільки міжнародне право не може враховувати всі різні сценарії розвитку постконфліктних держав [14, с. 24]. Слід припустити, що глобальний та регіональний рівні забезпечення перехідних процесів мають бути узгоджені з національним контекстом та державною

політикою перехідного періоду. З огляду на це, ключовим завданням ЄС є розбудова механізмів узгодження та взаємодоповнення, які за допомогою правових інструментів повинні інтегрувати узагальнений історичний досвід в постконфліктне суспільство.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Підводячи підсумки хочеться зупинитися на декількох принципових моментах: 1) на регіональному рівні є дисбаланс між практичною та нормативною складовими політики ЄС, тобто функціональні можливості європейських інституцій набагато ширші за реальні дії в рамках стратегій перехідного правосуддя; 2) занадто високий рівень політизованості перехідних процесів є значним недоліком, оскільки заважає пошуку правди та реалізації інших напрямків перехідного правосуддя (гіперполітизація відбувається внаслідок невизначеності на нормативному рівні ЄС чітких меж участі європейських інституцій у стратегіях перехідного правосуддя); 3) право ЄС дозволяє ефективно вирішувати завдання перехідного правосуддя, адже має верховенство над національним завданням постконфліктних (поставторитарних) держав; 4) ефективність міжнародно-правових актів ЄС підвищується за рахунок незалежності суб'єктів нормотворчості, які на наднаціональному рівні забезпечують формування системи загальноновизнаних цінностей та створюють умови для виконання державами власних міжнародних зобов'язань. При цьому перспективним напрямком наукового пошуку є аналіз окремих правових форм роботи ЄС та системи міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богінська І. В. Посередництво як теоретико-концептуальна та інституційна опора зовнішньої політики ЄС. Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва: матеріали міжнародної конференції. (м. Львів. 03 грудня. 2021 р.). Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2021. С. 23–26.
2. Міхейченко М. А. Політико-правові засади функціонування європейської системи соціального партнерства. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2011. № 2 (12). С. 116–121.
3. Прокопенко Л. Л., Рудік О. М., Рудік Н. М. Інституційна система ЄС: навч. посіб. Дніпро: ДРІДУ НАДУ. 2018. 220 с.
4. Якименко Х. С. Європейський Союз: правова природа об'єднання: дис. канд. юрид. наук. 12.00.01. Харків. 2009. 231 с.
5. Tordchiyska Denitza The Rule of Law and EU Data Protection Legislation. *Orbit Journal*. 2018. Vol 12. Pp. 2–16.
6. Laura Davis EU Foreign Policy, Transitional Justice and Mediation Principle, policy and practice. New York: Routledge Studies in European Security and Strategy. 2014. 257 p.
7. Isaac Bayor How can Local Transitional Justice Mechanisms Work Towards Measures of Non-Recurrence?: Dissertation the Doctor of Philosophy degree in Political Science. The University of Western Ontario. 2021. 262 p.
8. Katy A. Crossley-Frolick The European Union and Transitional Justice: Human Rights and Post-Conflict Reconciliation in Europe and Beyond. Eleventh Biennial International Conference, Los Angeles, California: European Union Studies Association. 2009. 35 p.
9. Steven Blockmans, Jan Wouters, Tom Ruys The European Union and Peacebuilding. Policy and Legal Aspects. The Hague, The Netherlands: Asser press. 2010. 409 p.
10. Lyubov Vatamanyuk International Institutions in The Transitional justice Process. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6. Pp. 156–162.
11. Timo Quint The EU and transitional justice in the Western Balkans The need for an alternative approach. *Thesis International Relations in Historical Perspective*. 2017. Vol 21. Pp. 45–62.
12. Tijana Rečević Transitional Justice Beyond EU Conditionality: Post-Accession Backsliding in Croatia from a Rational Institutionalist Perspective. *MSc Conflict Studies*. 2016. Vol 17. Pp. 4–51.
13. Oskar N.T. Thoms, James Ron, Roland Paris State-Level Effects of Transitional Justice: What Do We Know? *The International Journal of Transitional Justice*, 2010. Vol 8. Pp. 1–26.
14. Ralph Hemsley International Law and National Law-Making Processes in Post Conflict Societies. URL: https://www.academia.edu/29932151/International_Law_and_National_Law_Making_Processes_in_Post_Conflict_Societies (access date: 04.08.2022).